

kon hij misschien niet goed met geld overweg, een bruuw was hij toch ook weer niet. In Isabella's eigen levensbeschrijving komt geen kwaad woord over haar vader voor. Opgevoed bij de familie Van Haren in Friesland, sprak en schreef Isabella Frans. Op 't Relaar was een clavecimbel en ze las veel. Net als haar vader was ze geïnteresseerd in diverse wetenschappen. In de intellectuele opvoeding was dus voorzien. Dat ze weinig elegant was – 'misselijke manieren' had volgens De Vidal – moet aan haar fysieke constitutie gelegen hebben, waar met lessen ook niet veel aan te veranderen viel. Ofschoon Van Ittersum niet rijk was, stak hij zich voor het huwelijk van zijn dochter in de schulden; tien jaar later bij zijn dood bleek dat drieduizend gulden te zijn geweest. Na vele spanningen op 't Relaar maakte hij het De Vidal en Isabella financieel mogelijk de havezate te verlaten om zelfstandig een huishouden te gaan inrichten. Maar ook na zijn vertrek en na de dood van Isabella bleef De Vidal regelmatig om geld of leningen vragen.

Kortom, de beroide De Vidal mocht eigenlijk wel dankbaar zijn voor wat hij in de schoot kreeg geworpen. Hij reageerde echter alsof het allemaal zijn recht en dat van zijn zoon was. Deze tweede generatie De Vidal verging het overigens sociaal beter. Gabriel Gaspert Gerrard de Vidal was, met de goederen van Van Ittersum als basis, in staat zijn bezit uit te breiden en trouwde nog met een gravin Van Rechteren.

De Raadgeving is vakkundig uitgegeven. In de transcriptie zijn geen verbeteringen in De Vidals spelling aangebracht. (En men kan daarom maar hopen dat deze gouverneur nooit Nederlands heeft hoeven te onderrichten, want zijn spelling is twintig jaar na Siegenbeek abominabel.) Het blijft alleen jammer dat niet alle genoemde personen van een biografische toelichting zijn voorzien.

Jean Streng

JOHANNIETER BRONNEN

Johanna Maria van Winter, *Sources concerning the Hospitallers of St John in the Netherlands, 14th-18th centuries*. Studies in the history of Christian thought, vol. LXXX (Leiden, Boston, Keulen: Brill,

1998, VIII + 821 blz.) ISBN 90-04-10803-3

De basis van deze kloekke uitgave werd 35 jaar geleden gelegd, toen de editor enige tijd op Malta en in Karlsruhe en Mons onderzoek deed naar de daar berustende archivalia betreffende de johannieters. In de loop der jaren werd dit corpus aangevuld met andere niet eerder uitgegeven bronnen, die nu voor onderzoek toegankelijk zijn gemaakt.

Het boek is verdeeld in vier afdelingen met verschillende soorten bronnen. In de sectie A. zijn voornamelijk uit de eerstgenoemde drie archieven ruim tweehonderd brieven, oorkonden en enkele rekeningen, deels integraal, deels verkort in de uitgave opgenomen, daterend uit de periode 1319-1797 (A.). De stukken handelen meest over de interne organisatie van de orde. Gezien de grote verspreiding van deze stukken over archieven in binnen- en buitenland is het duidelijk dat deze bronnen nu voor het eerst voor nadere bestudering beschikbaar zijn.

Vooraf van groot belang voor de geschiedenis van Utrecht en omgeving is de 14de-eeuwse staatboek van het Catharijneconvent aldaar, dat in het stadsarchief van Gent ontdekt werd (B.). Het register biedt 200 pagina's informatie over het beheer van de vele conventsgoederen, alsmede details over ligging en gebruikers.

De visitaties van 1495 (C.2), 1540 (C.3) en 1594 (C.4) zijn in 1927 reeds grotendeels gepubliceerd naar een contemporain afschrift (in *BMHG XLVII*). De balijen Mechelen en Burgsteinfurt ontbreken in de visitatie van 1495 in het uitgegeven Arnhemse handschrift. Een fragment van dit gedeelte was al wel gedrukt, naar een transcriptie van Van Winter, in G.F. Noordhuis, *De Johannieters in Stad en Lande* (Warffum 1989), welk boek in de literatuurlijst overigens ontbreekt. Omdat de eerdere uitgave van de visitatie van 1540 slechts enkele balijen omvat, is de editie van de twee genoemde visitaties een belangrijke aanvulling. De visitatie van 1594 is, na controle aan de hand van het handschrift in het Gelderse rijksarchief, voor de volledigheid ook opgenomen.

De visitatie van de balije Utrecht in 1603 (C.5), nu voor het eerst uitgegeven, geeft de treurige toestand van de commanderijen in

dat jaar duidelijk weer. Langer dan kloosters van andere orden, werden de johannieter communiten gedoopt op grond van hun aparte status. De ordebroeders gaan dan echter niet meer gekleed volgens de traditionele kledij want 'sij worden van een ider belaght & bespot' (p. 635). Toestemming om de katholieke godsdienst openlijk te belijden hebben zij 'uijt furcht' niet aan de Staten Generaal gevraagd, reden waarom 'sij de Godts dienst heimlyck bij haer in huijs gedaen hebbe, & also noch doen mit groot gefaer' (p. 629); het hospitaal wordt echter goed bediend, zelfs beter dan tevoren, maar de hospitalier is daartoe door de Staten aangesteld en niet vanuit de orde zelf (p. 630); de dienaar van de overleden balijer had het meeste zilverwerk van zijn meester gestolen (p. 633), enzovoort. De editie van deze visitatie wordt gevolgd door stukken betreffende de preceptorieën Nijmegen en Arnhem uit de 18de eeuw (C.7-9).

Grotendeels wel eerder gedrukt zijn de 61 pamfletten waarvan de verkorte inhoud onder D. wordt weergegeven. De moeilijke vindbaarheid van dit drukwerk, daterend uit de 16de tot de 18de eeuw, maakt echter een chronologische toegang zoals die hier geboden wordt, onontbeerlijk.

De registers zijn uitgebreid opgezet. Niet alleen de persoons- en plaatsnamen worden ontsloten, maar er zijn verder aparte indices voor munten, voor maten en gewichten, patrocinia en 'concepts'. Deze laatste index kent lemmata van uiteenlopende aard als 'Annunciation-style', 'cepites; peat for heating' en 'Türkensteuer; anti-Turk tax'. Dat hierbij een

onsamenhangende en willekeurig lijkende selectie gemaakt is, is onvermijdelijk. Zo verwijzen 'nobility', 'kighthood' en 'miles' alle slechts naar één en dezelfde bladzijde in de inleiding. Wat mij betreft had deze index uitgebreider mogen zijn, vanzelfsprekend zonder aanspraak te maken op volledigheid van enige aard.

De teksten zijn sober geannoteerd. Wel is aangegeven dat in C.7 het eenduidige 'Xbris' als 'Decembris' gelezen is en het foutieve 'vidua archidux' (C.108) wordt gesignaleerd, maar bij rare uitdrukkingen als 'Anno in carnationibus' (A.37), 'sanctissime ... papae' (C.2 f. 95v), 'padulossa' (C.3 f. 506) is bij gebrek aan een noot niet duidelijk of het een verschrijving van de auteur is of een type- of leesfout van de editor. Voor minder in het oog springende gevallen kan dit voor de interpretatie een bezwaar zijn. Het gemis aan toelichtende noten is minder groot, daar de verschillende registers deze functie overnemen. Dat met 'Wedeschwil' Wädenswil en met 'Werconden' Werkhoven bedoeld is, is zonder al te veel zoekwerk te vinden. Moeilijker vindbare gevallen als 'Meedt' (Uithuizermeeden) en 'Oserverdt' (Usquert) worden door middel van verwijzingen in de index verklaard.

Het moge een gemeenplaats zijn die bij de geofende recensent in een macro van zijn tekstverwerker is opgeslagen, maar er kan niet worden nagelaten te vermelden dat deze uitgave een belangrijke bijdrage is, waardoor veel belangrijk bronnenmateriaal op kundige wijze voor onderzoek beschikbaar is gekomen.

Redmer Alma

AUTEURS

Truus van Bueren (1946) doceert kunstgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

A. baron van Harinxma thoe Slooten (1930) is landcommandeur van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht.

Daantje Meuwissen (1970) studeerde in 1998 af aan de Universiteit Utrecht op een onderzoek naar de portretreks met de landcommandeurs van de balije van Utrecht.

J.A. Mol (1954) is verbonden aan de Fryske Akademy te Leeuwarden als wetenschappelijk medewerker middeleeuwse geschiedenis.

Jkvr. Johanna Maria van Winter (1927) is emeritus hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.